

מבוא: הנגישות למשפט

מיכל סויד-דודוביץ' ואסתר סגל*

כתב העת "מעשי משפט" בחר להקדיש את הכרך הנוכחי כולו ליחידת הסיוע המשפטי, אשר ציינה לאחרונה 50 שנות פעילות. יחידת הסיוע המשפטי מעניקה שירותים משפטיים שכוללים ייעוץ וייצוג משפטי לאנשים בהליכים אזרחיים שונים ומגוונים. הסיוע המשפטי, על ענפיו השונים, פוגש את מבקש הסיוע בצמתים המשמעותיים בחייו. לא פעם מדובר בצמתים הרי גורל, אשר ביכולתם להשפיע עמוקות על חייו של אדם. לכן, לצד המענה המשפטי המקצועי והמקיף שיחידת הסיוע המשפטי מעניקה, נדרשים עורכי הדין מטעמה להזדהות עם חשיבותו של הצומת עבור אותם אנשים. המשותף לכל עניין ועניין שמגיע לטיפול של יחידת הסיוע המשפטי, הוא החתירה להשגת צדק לכול, תוך הנגשת ההליך המשפטי המורכב. כך נעשה זה למעלה מיובל שנים.

חלקו הראשון של הכרך כולל מאמרים שכתבו עורכי דין מהסיוע המשפטי, הנוגעים במישרין לעבודת הסיוע המשפטי, על מחלקותיו השונות; חלקו השני עוסק בנגישות לצדק, כפי שתופסים אותה עורכי דין מחוץ לסיוע המשפטי, העוסקים גם הם, בדרכם, בנגישות לצדק.

החלק הראשון – הסיוע המשפטי ועבודתו

את הכרך פותח המאמר "50 שנים להקמת הסיוע המשפטי: נגישות לצדק וייצוג מותאם לקוח" שכתבה נוחי פוליטיס מגידש, ראש יחידת הסיוע המשפטי. המאמר מציג את עבודתה הענפה של יחידת הסיוע המשפטי וממשיג שני פנים של הנגישות לצדק: "הנגישות לצדק מסדר ראשון" נוגעת לזכות הפורמלית של אדם לקבל את יומו בפני הערכאות; "הנגישות לצדק מסדר שני", לעומת זאת, גורסת שמימוש הנגישות לצדק

* מיכל סויד-דודוביץ', סטודנטית למשפטים באוניברסיטת תל אביב, ואסתר סגל, סטודנטית למשפטים ולפסיכולוגיה באוניברסיטת תל אביב, עורכות כרך טו של כתב העת "מעשי משפט". תודתנו נתונה, ראשית, לפרופ' עמרי ידלין, העורך הראשי של כתב העת, על העבודה המשותפת בהנחייתו המלמדת, וכן לרכות כתבי העת, הגב' נירית פוטרמן על ליוויה הצמוד. תודה מיוחדת על עבודה מסורה ויעילה לכל חברות וחברי מערכת טו: לירי קרן, עומר סרוסי, יובל דניאל, אחירז גולדשטיין כשר, יונתן סמואל, שחר רוסו, אביגיל הלברשטט, עמית מלמד, אלה שרק, רוני שקד, רתם לוי, יובל יצחקוב, דין שמרגד, מאיה צפור בן צבי ותמר שחם.

מסדר ראשון מותנה בהנגשה של ייצוג מיטבי ושל תקשורת איכותית בין עורכי הדין המייצגים לבין לקוחותיהם, תקשורת המותאמת לצרכים המיוחדים של כל לקוח ולקוחה. המאמר "גישה משפחתי ממצה זכויות עבור זוגות בעוני", נכתב על ידי ענת ליפשיץ, אורנה פז, הילה יפה ובת שבע שרמן-שני, כולן עורכות דין במערך הסיוע המשפטי על ענפיו השונים. מאמר זה מדגים היטב את הגישה ההוליסטית של המערך, כשהוא מציג את תוצאותיו של פיילוט חדשני, לסיוע לזוגות בגירושין המצויים בעוני. המאמר ממחיש את האתגר המשמעותי שנוצר מן ההצטלבות בין קשיים כלכליים לבין הליך הגירושין, ומציע לכך פתרון – הליך גישור מיוחד, המותאם לאוכלוסיות מוחלשות, כשליצרו מונגשים לזוגות שירותי מיצוי זכויות סוציאליות ומשפטיות. המאמר ממחיש, באמצעות סיפורים ומספרים, את האופן שבו שירותי מיצוי הזכויות מסייעים לגישור, מקלים על מצוקת בני הזוג והמשפחה, מרככים את הפרידה ולעיתים אף מאיינים את הסכסוך.

המאמר של עדיט יצחק, אחראית תחום זקנה וכשרות משפטית במחוז תל אביב, "שמונה שנים לתיקון 18 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות: הישגים ויעדים", סוקר את ההשפעה של תיקון 18 על הזכויות של א.נשים בזקנה, של א.נשים עם מוגבלויות מנטליות וקוגניטיביות ושל אחרים. המאמר מציג את ההליך המורכב של מינוי אפוטרופוס, ועומד על השפעתו העמוקה של מינוי זה על האוטונומיה והכבוד של האדם שעבורו הוא מונה. נוסף על כך, לאור חשיבות הזכויות שעומדות על הכף, המאמר מציע שינוי תפיסתי במוסד האפוטרופסות ומעבר מגישה פטרנליסטית לגישה המכבדת את האוטונומיה של הפרט, וזאת על ידי כך שבית המשפט לא יסתפק בחוות דעת רפואית אלא יתרשם מיכולותיו של הפרט באופן בלתי מתווך.

את המאמר שסוגר את חלקו הראשון של הכרך, "ייצוג אנשים מאושפזים בכפייה: השפעתו של מערך הייצוג על זכויות אנשים במערכת בריאות הנפש", כתב דניאל רוז, הממונה על תחום האשפוז הכפוי בסיוע המשפטי. מאמר זה מציע מבט רחב על תחום האשפוז הכפוי, שבו הסיוע המשפטי הוא מייצג כמעט בלעדי של המאושפזים בכפייה. המאמר מדגיש את חשיבותו של הסיוע המשפטי כמייצג בעל ניסיון רב, המסוגל לזהות תופעות רחב, ומתוך ראייתו הרוחבית יכול להציע פתרונות ולהשפיע לטובה על זכויותיהם של המאושפזים, בין השאר בבחינת הסכמתם לאשפוז ובצמצום התופעה של קשירת מטופלים.

החלק השני – נגישות לצדק מחוץ לכותלי הסיוע המשפטי

מאמרה של ורדית דמרי מדר, מנכ"לית "כל זכות", "וכאילו עקפת עצמך מרחוק" – עריכת דין קהילתית ופרדיגמה מודעת עוני, קורא לפיתוח פרקטיקה של עריכת דין קהילתית מודעת עוני, הנשענת על עקרונות של "פרדיגמה מודעת עוני" אשר פותחה בתחום העבודה הסוציאלית. לטענת המאמר, הקניה של כלים אלו לעורכי דין חברתיים תביא לשיפור הייצוג הניתן לאוכלוסיות החיות בעוני.

מאמרן של מיכל קרומר-נבו, שירי רגב-מסלם וקרן צפריה, "אני לא עורכת דין. אני המקפצה שלהם לחיים אחרים": איך נראית עריכת דין מודעת עוני בתחום החובות?," מציע אף הוא ליישם את הפרדיגמה של מודעות לעוני על עולם עריכת הדין. במאמר סוקרות הכותבות את השינוי שחל בדיני חדלות הפירעון בישראל, שינוי שבמסגרתו הושם דגש על שיקום החייב. שינוי זה דרש התאמות גם בפרקטיקה של ייצוג אנשים המצויים בחובות. אחד הצעדים הראשונים להטמעת השינוי בפרקטיקה המשפטית, היה פיתוח השתלמויות בעבודה מודעת עוני, שהתבססו על "פרדיגמה מודעת עוני", עבור עורכי דין מהסיוע המשפטי המייצגים בתחום החובות. המאמר סוקר מחקר איכותני אשר ליווה את ההשתלמויות הללו, וכולל סיפורים והתרשמויות מהמציאות היומיומית של אלו המצויים בעוני, דרך עיניהם של עורכי הדין המייצגים אותם. מתוך המחקר דלו הכותבות פרקטיקות שונות אשר מטרתן העיקרית היא להנגיש את עולמם של הלוקחות למערכת המשפט ולשפר את סיכויי הצלחתם בהליך המשפטי.

מספר עורכי הדין העובדים במערך הסיוע המשפטי או במגזר השלישי הינו מוגבל. לכן, על מנת לייצר הנגשה רחבת היקף, נכון יהיה לרתום למשימה גם עורכי דין מהמגזר הפרטי. במאמרן, "פרו-בנו" במשרדים הגדולים בישראל כהזדמנות להרחבת הנגישות לצדק", מציעות יעל הבסי-אהרונאי ואלמוג גיל-אור לטשטש את ההפרדה הדיכוטומית בין עורכי דין חברתיים לבין אלו הפרטיים. בהשפעת המודל האמריקני, הן מציעות גשר בין העולמות באמצעות עשייה חברתית ממוסדת בתוך המשרדים הפרטיים, בשיתוף פעולה עם המגזר השלישי.

נדבך חשוב בהנגשת הצדק הוא כמובן הפן הפרוצדורלי של ההליך המשפטי, ובכך עוסק המאמר של אסף טבקה ואור דפוס, "פטור מאגרה בערעור על סירוב יחידת הסיוע המשפטי להעניק שירות: ניתוח תיאורטי ואמפירי". הכותבים מציגים זירה אשר עשויה להתפס כנישיתית, אך למעשה היא בעלת חשיבות משמעותית הן בפני עצמה והן ככזו המעידה על יחסו של המשפט לנתיניו. המאמר מתמקד בהליך מקדמי והכרחי, אשר במקרים רבים מכריע את הכף של ההליך המשפטי עוד לפני תחילתו, שכן הוא מונע כניסה בשערי המשפט. המאמר עוסק במקרים שבהם אדם מגיש לבית המשפט ערעור על הסירוב של מערך הסיוע המשפטי לייצגו, ובפרט מתמקד בניתוח אמפירי של הבקשות המקדמיות שהגישו מערערים אלו לפטור מאגרה, ובמסקנות התיאורטיות המשתמעות מניתוח זה.

מאמרם של עמוס ישראל-פליסהואור, בעז סגל ועמית אופיר, "מיצוי מידע מהליכים משפטיים ככלי לקידום צדק ולשיפור פעולת הרשויות", מדגיש את הפוטנציאל שמצוי בנתונים שממילא נאספים במסגרתם של הליכים משפטיים, ואשר כיום, באמצעות טכנולוגיות חדשניות, ניתן לנצלם לצורך הליכי ביקורת ושיפור, היזון חוזר ותכנון. הכותבים מציגים אפשרויות מעשיות לתכנון מערכת שכזו, והכול כדי להנגיש את הצדק בצורה טובה יותר לנמעני המשפט העתידיים.

המאמר של רוני הולר, אפרת רייך, יעקב טייכמן ובוני גולדברג, "הקול כלול?" – אתגרים בתהליכי שיתוף ציבורי בקרב אנשים עם מוגבלויות", מציף את הקושי הכרוך בהליכי חקיקה העוסקים באנשים עם מוגבלויות, שבהם מתקבלות בדרך כלל החלטות מבלי שנשמעת עמדתם של אותם אנשים עם מוגבלויות. כתוצאה מכך, ההחלטות מקבלות נופך פטרנליסטי והן אינן מותאמות בצורה המיטבית לנמעניהן. באמצעות מקרה בוחן שבו השתתפו חלק מכותבי המאמר, מוצגות הדרכים הראויות לשילוב אנשים עם מוגבלויות בהליכי חקיקה וכן מוצגים היתרונות הכרוכים בכך.

המאמר החותם את כרך טו עוסק בהנגשת צדק ב"סגירתם" של החיים. במאמרה "נגישות האדם החי־שמת לצדק – הנחיות מקדימות לטיפול לאחר המוות", סוקרת ליעד סטרולוב את הדין הנוהג ביחס לטיפול בגופת אדם לאחר מותו, ומצביעה על כך שבירת המחדל לטיפול בגופה היא קבורה הלכתית (בהתאם לדתו של הנפטר) ומקומית (במקום מגוריו של הנפטר). לטענתה, הדין לא ייצר מנגנון יעיל המאפשר לאדם להביע את רצונו לגבי האופן שבו תטופל גופתו, ועל כן רבים מטופלים לאחר המוות בדרך של ברירת המחדל, לעיתים בניגוד לרצונם. המאמר מציע לפתור קושי זה, ולהנגיש צדק לאנשים גם לאחר לכתם, על ידי חקיקת חוק שיבסס כלי רשמי להבעת רצון ביחס לטיפול בגופת אדם לאחר מותו.

אנו מאחלות לכם ולכן קריאה מעניינת ומעשירה, ומקוות שהמאמרים המפורסמים בכרך זה יובילו לשינוי בחשיבה החברתית והמשפטית הנוגעת לנגישות לצדק.